

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.13>**Бочаров Д. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри історії та теорії держави і права
Університету митної справи та фінансів**Циндра Р. А.,**аспірант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів, адвокат

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА НАЛЕЖНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК РІЗНОВИДУ ПРАВАЗАСТОСОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена визначенню особливостей судового захисту пенсійних прав колишніх військовослужбовців як різновиду правозастосовчої діяльності. На підставі аналізу використання терміну «судовий захист» у тексті Кодексу адміністративного судочинства України визначено, що законодавець розуміє поняття «судовий захист» переважно як кінцевий результат діяльності з поновлення порушених прав, свобод і законних інтересів, а не процесуальну діяльність із досягнення такого результату. Розглянуто погляди науковців на дуалістичну природу судового захисту та дефініцію поняття «судовий захист». Визначено, що судовому захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, як різновиду правозастосовчої діяльності притаманна низка специфічних рис з процесуального та матеріального аспектів. На підставі відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень установлено, що з процесуального аспекту особливостями судового захисту у відповідній категорії адміністративних справ є обмеженість предмету доказування, високий ступінь достовірності установлених фактичних обставин справи та ретроспективний характер поновлюваних прав. З матеріального аспекту специфічними рисами судового захисту пенсійних прав колишніх військовослужбовців як різновиду правозастосовчої діяльності є передбачуваність результату судового розгляду, тривалість фактичного виконання судового рішення та неможливість повного відновлення порушених прав особи. На підставі статистичної інформації за період із 2020 по 2024 роки виявлено тенденцію щодо збільшення тривалості повного виконання судових рішень у пенсійних справах та проаналізовано вплив даної обставини на ефективність поновлення порушених прав колишніх військовослужбовців. Констатовано відсутність ефективного компенсаційного механізму поновлення порушених прав у законодавстві України.

Key words: адміністративне судочинство, звільнені з військової служби особи, Кодекс адміністративного судочинства України, судовий захист, правозастосовча діяльність.

Bocharov D. O., Tsyndra R. A. Specific features of the judicial protection of the pension rights of former military personnel as a type of law-application activity

Abstract. The article is devoted to the identification of the peculiarities of the judicial protection of the pension rights of former military personnel as a type of law-application activity. Based on the analysis of the use of the term “judicial protection” in the text of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, it appears that the legislator understands the concept of “judicial protection” primarily as the end result of activities aimed at restoring violated rights, freedoms and legitimate interests, and not as procedural activities aimed at achieving such result. The views of scholars on the dualistic nature of judicial protection and the definition of the concept of ‘judicial protection’ are reviewed. The research shows that the judicial protection of the right to an adequate pension for persons retired from military service as a form of law-application activity has a number of procedural and substantive aspects. On the basis of data from the Unified State Register of Court Decisions, the author establishes that from the procedural aspect, the specific features of judicial protection in the relevant category of administrative cases are the limited scope of the subject of proof, a high degree of reliability of the established factual circumstances of the case and the retrospective nature of the rights to be restored. From the material aspect, the specific features of the judicial protection of the pension rights of former military

personnel as a type of law-application activity are the predictability of the outcome of court proceedings, the length of time it takes to actually enforce a court decision and the impossibility of full restoration of violated rights. On the basis of statistical data for the period from 2020 to 2024, the author identifies a trend towards an increase in the duration of the full execution of court decisions in pension cases and analyses the impact of this circumstance on the effectiveness of the restoration of the violated rights of former military personnel. The author states the absence of an effective compensation mechanism for the restoration of these violated rights in Ukrainian legislation.

Key words: *administrative proceedings, persons retired from military service, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, judicial protection, law-application activity.*

Постановка проблеми. Ще у 2010 році К. М. Кобилянським було відзначено, що однією з найважливіших тенденцій розвитку законів у контексті Конституції України стало розширення сфери судового захисту, у тому числі судового контролю за правомірністю і обґрунтованістю рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб [1, с. 47]. Це твердження залишається актуальним і 15 років потому, особливо, у світлі активізації євроінтеграційних процесів та зусиль, спрямованих на утвердження засади верховенства права у взаємовідносинах між державою та громадянином.

Одночасно із цим, у науці приділено лише епізодичну увагу дослідженню теорії судового захисту. Слід погодитися із О. О. Осіповою, яка у 2022 році констатувала недостатню дослідженість категорії «судовий захист» у вітчизняній теорії адміністративного права, незважаючи на важливість і актуальність зазначеної категорії [2, с. 77]. При цьому, уже багато років дослідниками підкреслюється важливість впливу судової діяльності на правозастосовчу діяльність та правозастосовчий процес [3, с. 93].

Одним із проблемних питань функціонування державного механізму на даний час залишається системне порушення пенсійних прав колишніх військовослужбовців та інших осіб, пенсійне забезпечення яких здійснюється відповідно до норм Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Фактично єдиним відносно ефективним способом поновлення порушених прав для таких осіб є звернення до адміністративного суду. Указані обставини свідчать про високу актуальність дослідження відповідної правозастосовчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання судового захисту як категорії адміністративного права було розглянуто у 2019 році О. В. Ул'яновською в окремому підрозділі дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук. Інші сучасні дисертаційні дослідження присвячені аналізу, здебільшого, або способів судового захисту (Н. В. Сорочко, 2021 р.; Ю. В. Осіпов, 2023 р.; В. В. Горбалінський, 2024 р.), або права на судовий захист в адміністративному судочинстві (М. І. Поворознюк, 2019 р.), або особливостей реалізації цього права в окремих видах публічно-правових спорів (О. М. Сибіга, 2019 р.; Л. В. Ківало, 2024 р.). Висвітленню окремих аспектів судового правозастосування (під яким авторами переважно розумілася і правозастосовча діяльність) були присвячені роботи М. О. Борисенко (2016 р.), Н. Т. Коваль (2019 р.), Б. Б. Левенця (2020 р.), С. Г. Певка (2021 р.), О. В. Бібіка (2022 р.). Питання специфічних рис судового захисту у справах щодо пенсійних прав колишніх військовослужбовців як різновиду правозастосовчої діяльності на даний час залишено поза фокусом наукових пошуків.

Метою статті є визначення особливостей судового захисту права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, як різновиду правозастосовчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кодекс адміністративного судочинства України (надалі за текстом – КАС України), хоча і оперує поняттям «судовий захист», однак не наводить деталізованого його розуміння. Усього термін «судовий захист» вживається у тексті КАС України чотири рази:

1) у нормі, що розкриває поняття «розумний строк» («розумний строк – найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчас-

ного (без невинуватених зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах»);

2) у назві статті 5 КАС України («Право на звернення до суду та способи судового захисту»);

3) у тексті частини сьомої цієї ж статті КАС України («Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи користуються в Україні таким самим правом на судовий захист, що й громадяни та юридичні особи України»);

4) у нормі, що гарантує диспозитивність права розпорядження судовими вимогами («Кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Таким правом користуються й особи, в інтересах яких подано позовну заяву, за винятком тих, які не мають адміністративної процесуальної дієздатності») [4, ст. 4, 5, 9].

Наведені використання терміну «судовий захист» у тексті КАС України дають підстави стверджувати, що законодавець розуміє під судовим захистом переважно результат діяльності з поновлення порушених прав, свобод і законних інтересів особи, об'єктивованій у судовому рішенні, в якому міститься припис щодо способу поновлення таких прав, свобод і законних інтересів. Якби видавник КАС України під судовим захистом мав на увазі здебільшого процесуальну діяльність органів судової влади, то визначення розумного строку в статті 4 КАС України не містило б вказівку на найкоротше вирішення справи як на передумову своєчасності надання судового захисту. Під способами судового захисту у статті 5 КАС України законодавець розуміє виключно ті констатації та приписи суду, які можуть міститися у судовому рішенні по суті справи, ухвалені за результатами судового розгляду. Нарешті, вказуючи, що саме судовий захист є предметом звернення особи до суду, Верховна Рада України фактично прирівнює судовий захист до акту поновлення порушеного права (очевидно, що інтерес переважної більшості позивачів у зверненні до суду становить не «процес заради процесу», а одержання конкретного результату судового провадження на свою користь).

У дослідженнях вітчизняних вчених домінує думка щодо більш складної правової природи судового захисту. Зокрема, досить поширеною є точка зору на судовий захист як на правову категорію дуалістичної природи. Як приклад такої позиції можуть бути наведені результати дослідження Я. М. Ніколаєнко, яка зазначила, що судовий захист перебуває на межі матеріального і процесуального права і відображає діалектичний взаємозв'язок між собою різних галузевих сфер. Обидва значення, на думку дослідниці, співіснують та розмежовуються залежно від контексту. Якщо під судовим захистом мається на увазі кінцева мета процесу, то передбачається матеріально-правовий аспект, а якщо термін використовується у контексті використання засобів кінцевої мети процесу, то судовий захист розглядається як процесуальне явище [5, с. 49]. Схожою виглядає точка зору О. О. Осіпової, яка пропонує розглядати судовий захист у двох нерозривно пов'язаних аспектах: як сукупність не заборонених законом засобів та як сукупність процесуальних дій, спрямованих на захисту суб'єктивних прав і законних інтересів особи від правопорушень і неправомірних посягань [2, с. 80].

За іншою ознакою виділяє двоаспектність поняття судового захисту Н. В. Сорочко. На думку вченої, судовий захист є одночасно видом державного захисту прав, свобод і законних інтересів громадян і видом правового захисту. Перший аспект зумовлений тим, що судовий захист здійснюється судом як органом державної влади, а другий – тим, що суди під час виконання правозахисних функцій керуються нормативно-правовими актами (основною формою вираження права) [6, с. 69].

Ще на більшій багатоаспектності поняття «судовий захист» наполягає В. В. Горбалинський. За результатами теоретичних узагальнень вченим констатовано, що судовий захист є одночасно: а) правом особи, б) гарантією реалізації конституційних прав, в) складовою механізмом забезпечення прав і свобод людини, г) видом державного захисту [7, с. 60]. До структури судового захисту дослідник відносить поєднання права на судовий захист, механізму судового захисту і гарантій його реалізації [7, с. 106].

Цікавою є точка зору Л. В. Ківало, якою проаналізовано співвідношення понять «правова охорона», «правовий захист», «судовий захист» і «право на судовий захист». Дослідницею зроблено висновок, що обсяги понять «правова охорона» і «правовий захист» не перетинаються між собою, оскільки правова охорона здійснюється до моменту вчинення протиправного діяння або виникнення правового спору, а правовий захист реалізується уже після встановлення або виявлення факту їхнього вчинення або виникнення [8, с. 61]. Судовим захистом, на думку ученої, є комплекс передбачених законодавством процесуальних засобів, механізмів і процедур, які є реакцією держави через систему органів правосуддя на факт вчинення протиправного діяння чи порушення прав, свобод і законних інтересів особи [8, с. 63]. У свою чергу, право на судовий захист є суб'єктивним правом особи, гарантованим законодавством, а судовий захист є продуктом об'єктивного права, яким закріплено підстави, порядок та результати його здійснення [8, с. 63 – 64].

Серед авторських визначень судового захисту, наведених у дисертаційних дослідженнях вітчизняних вчених, слід зазначити наступні:

- судовий захист – сукупність процесуальних дій сторони судового провадження (учасників судового спору), спрямованих на вигідний для них матеріально-правовий результат вирішення спору [2, с. 80].

- (дезоб'єктивуючи авторське визначення судового захисту права особи на доступ до публічної інформації) судовий захист – передбачений Кодексом адміністративного судочинства України порядок розгляду спору, який виник між особою та суб'єктом владних повноважень щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності останнього, з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єкта владних повноважень [9 с. 108].

Найбільш доречним (із певними застереженнями) серед наведених визначень судового захисту ми вважаємо запропоноване Л. В. Ківало, оскільки воно відображає дуалістичну природу цієї категорії. Інші наведені

дефініції судового захисту також цілком послідовно обґрунтовані у відповідних дисертаційних роботах та достатньою мірою відповідають тим завданням, які ставили перед собою науковці у межах проведених досліджень. Одночасно із цим, в контексті теоретичного узагальнення вони викликають критичне ставлення, оскільки повністю залишають поза увагою матеріально-правовий аспект судового захисту, існування якого презюмується законодавцем за змістом КАС України та переконливо доведено іншими згаданими раніше дослідниками.

На підставі викладеного вважаємо за необхідне визначитися із тим, що судовий захист в адміністративному праві має подвійну правову природу і має розглядатися одночасно і як кінцевий результат розгляду формалізованої заяви про порушення прав, свобод і законних інтересів особи, і як процес досягнення такого кінцевого результату. Наведене дає підстави розглядати і особливості правозастосовчої діяльності у відповідних процесах з двовимірної позиції.

Раніше під час дослідження правозастосовчої діяльності ми дійшли висновку, що вона становить собою здійснювану на засадах доцільності, справедливості й обґрунтованості піднормативну діяльність компетентних суб'єктів з видання конкретизованих та індивідуалізованих владних приписів та забезпечення їх видання і фактичної реалізації [10, с. 93], а також є основним, якщо не єдиним інструментом індивідуального правового регулювання [10, с. 92].

Очевидно, що діяльність уповноважених органів судової гілки влади з розгляду індивідуальних спорів, пов'язаних із захистом зумовлених державними соціальними гарантіями майнових прав щодо одержання пенсійних виплат, у повній мірі відповідає визначенню правозастосовчої діяльності.

Нами було здійснено аналіз судової практики, джерелом інформації про яку є відомості Єдиного державного реєстру судових рішень. Систематизація одержаних відомостей дозволяє стверджувати про існування специфічних особливостей судового захисту пенсійних прав осіб, звільнених з військової служби, з процесуального аспекту – обме-

женості предмету доказування, високого ступеню достовірності встановлення фактичних обставин та поширеності значної ретроспективності поновлюваних прав.

Під час вивчення даних Єдиного державного реєстру судових рішень нами було виявлено, що у левовій частці (фактично, за поодинокими винятками) адміністративних спорів щодо пенсійних прав колишніх військовослужбовців фактичні обставини не заперечуються сторонами та залишаються «за дужками» предмету доказування. Правові позиції сторін, як правило, опонують одна одній виключно в частині надання юридичної оцінки тій чи іншій обставині та застосовності до спірних правовідносин конкретних норм права і прецедентних висновків касаційного суду. Цікавим є те, що інколи суди переводять у суто юридичну площину навіть ті спори, які стосуються і фактичних обставин справи (як, наприклад, сталося у справі № 160/5158/24, у якій суд під час відкриття провадження витребував докази надання позивачеві відповідей відповідача на звернення про видачу довідки щодо розміру грошового забезпечення [11], а в подальшому перевів предмет доказування у площину існування у позивача права на одержання такої довідки безвідносно від факту надання відповідей на його звернення в установленому порядку [12]). Важливим наслідком такої особливості у правозастосовчому вимірі є високий ступінь достовірності встановлення фактичних обставин у відповідній категорії справ. Хоча у реальному правозастосуванні встановлення обставин справи із гарантованою достовірністю можливе далеко не завжди [10, с. 60], адміністративні справи щодо пенсійних прав колишніх військовослужбовців в цілому характеризуються безсумнівною фактичною складовою зафіксованих судовим рішенням висновків.

Поширеність значної ретроспективності поновлюваних прав є факультативною рисою судового захисту пенсійних прав колишніх військовослужбовців, безпосередньо пов'язаною із усталеною практикою незастосування строків звернення до суду в даній категорії справ. Фактично це означає, що особа, яка одержує пенсію за вислугу років,

може звернутися з вимогою зобов'язати орган Пенсійного фонду України здійснити перерахунок пенсії практично без обмеження будь-яким строком. Зволікання у зверненні до суду, в цілому, є не вигідним для позивача з огляду на неможливість швидкого стягнення заборгованості, що зростає (про що йтиме мова надалі), однак на практиці зустрічаються випадки досить пізнього звернення за судовим захистом. Як приклад, можна навести розглянуту Київським окружним адміністративним судом справу № 320/24591/24, у якій 21 червня 2024 року було відкрито провадження за низкою позовних вимог, включаючи перерахунок пенсії за вислугу років із 01 січня 2018 року (за майже 6,5 років, що передували зверненню до суду), а рішенням від 22 січня 2025 року позовні вимоги було задоволено в повному обсязі [13].

З матеріально-правового аспекту судовий захист пенсійних прав колишніх військовослужбовців також має низку особливостей. На нашу думку, до найбільш суттєвих із них слід віднести ті, що безпосередньо впливають на обсяг відновлення порушених прав позивача, а саме передбачуваність результату судового розгляду, тривалість фактичного виконання судового рішення та зумовлена останньою неможливість повного відновлення порушених прав.

Передбачуваність судового розгляду безпосередньо зумовлена типовістю цієї категорії справ. Відкритість даних Єдиного державного реєстру судових рішень та масовість розгляду пенсійних справ за позовами колишніх військовослужбовців дозволяє ще на стадії складання позовної заяви отримати достатні відомості як щодо правової позиції конкретного відповідача, так і щодо усталеної практики розгляду справ з аналогічними обставинами (включаючи деталізацію на рівні окружного суду). Така специфічна риса наділяє судові провадження щодо пенсійних прав колишніх військовослужбовців ознаками «гри з повною інформацією» за термінологією математичної теорії ігор. Звичайно, як і будь-якій іншій, правозастосовчій діяльності у даній сфері притаманна певна мінливість, як еволюційного (наприклад, у вигляді поширення судового захисту на нові підстави здійснення

перерахунку пенсійних виплат), так і революційного (наприклад, через формування Верховним Судом правових позицій, протилежних до більш ранніх) характеру. В цілому ж, однак, Позивач або його представник може із достатньою впевненістю використовувати інструментарій Єдиного державного реєстру судових рішень як для оцінки перспектив вже запланованого звернення до суду, так і для пошуку нових можливостей для зобов'язання суб'єкта владних повноважень здійснити перерахунок пенсійних виплат.

Іншою важливою рисою даної категорії справ є тривалість виконання судових рішень, отже, і фактичного поновлення порушених прав.

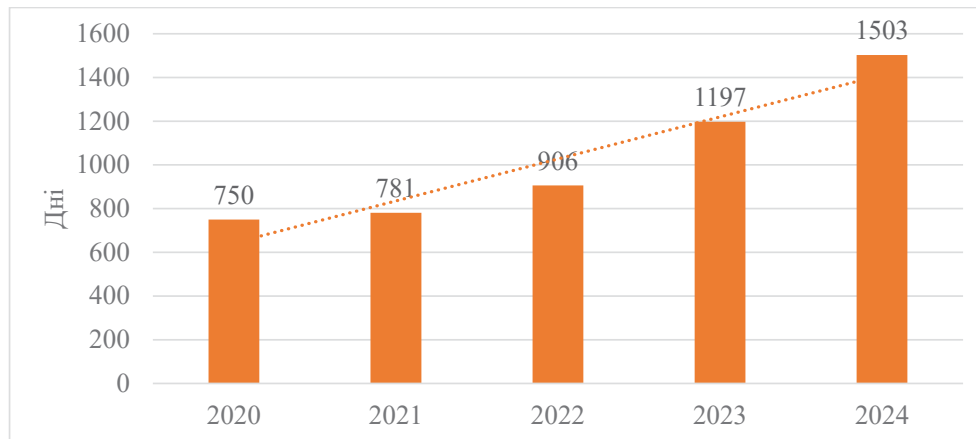
Європейським судом з прав людини констатовано, що визначене статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на справедливий суд включає в себе, як невід'ємну частину, і право на виконання ухвалених судом рішень. Очевидно, що судовий захист, як результат реагування держави на порушення конституційних гарантій прав і свобод особи, не може вважатися повноцінним, якщо його зміст обмежиться констатацією встановлених порушень та не передбачатиме фактичне відновлення порушених прав і свобод. У зв'язку із цим, вбачаємо цілком доречним віднести до змісту судового захисту (з позиції матеріально-правового аспекту) і питання, пов'язані з реальністю виконання ухвалених на користь особи судових рішень.

У межах дослідження нами було одержано від Пенсійного фонду України статистичні відомості щодо виконання судових рішень з виплати заборгованості по пенсійним виплатам у 2020 – 2024 рр. За наданою інформацією у 2020 році на фінансування погашення заборгованостей з виплати пенсії за судовими рішеннями з Державного бюджету України було виділено 200,0 млн грн., чого вистачило для виконання судових рішень, що набрали законної сили по 12 грудня 2018 року. У 2021, 2022 та 2023 роках на виконання цих же завдань у Державному бюджеті України було передбачено по 360,0 млн грн., внаслідок чого на 31 грудня даних календарних років було фактично виконано судові рішення,

які набрали законної сили по 11 листопада 2019 року, 08 липня 2020 року та 20 вересня 2020 року відповідно. У 2024 році за судовими рішеннями було виплачено уже 500,0 млн грн., яких вистачило, однак, лише для виконання судових рішень, що набрали законної сили по 19 листопада 2020 року [14]. Наведені дані містять досить цікаву інформацію про масштаби судового захисту пенсійних прав в Україні (зокрема, неважко розрахувати, що за 43 робочі дні у період із 21 вересня по 19 листопада 2020 року на поновлення пенсійних прав громадянам було присуджено півмільярда гривень, тобто в середньому по 11,65 млн грн. кожного робочого дня). Крім того, вони демонструють досить тривожну тенденцію щодо збільшення тривалості фактичного виконання судових рішень, якому корелює зменшення ефективності судового захисту у відповідній категорії справ. Для більшої наочності у діаграмі 1 нами наведено динаміку збільшення проміжків часу між датами набрання законної сили хронологічно останніми виконаними у календарному році судовими рішеннями та останнім календарним днем відповідного календарного року.

Існування даних обставин суперечить сутності правозастосовчої діяльності як діяльності з індивідуальної регламентації та правозабезпечення, що передбачає, у тому числі, забезпечення фактичної реалізації адресатами конкретизованих та індивідуалізованих владних приписів, якими визначаються суб'єктивні права і обов'язки адресатів цих владних приписів [10, с. 93]. Можемо констатувати, що правозабезпечувальна функція правозастосовчої діяльності у даній категорії адміністративних справ має істотний дефект функціонування.

Зазначений дефект функціонування, у свою чергу, поглиблюється відсутністю ефективного механізму компенсації майнових втрат та моральної шкоди, завданої несвоєчасністю виконання судового рішення. Раніше нами було доведено, що суми військових пенсій, нарахованих, але не виплачених на виконання рішення суду, є об'єктами майнових прав, захищених Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [15, с. 37-38]. Однак, на

Діаграма 1. Збільшення максимальної затримки у повному виконанні судових рішень у пенсійних справах в 2020-2024 рр.

даний час національним законодавством не передбаченого ефективного механізму збереження купівельної спроможності фактично утримуваних державою коштів пенсійної виплати в період із часу виникнення у особи права на одержання цих коштів до часу фактичного виконання судового рішення через декілька років. Іншою обставиною, яка підлягає врахуванню, є літній вік багатьох позивачів у даній категорії адміністративних справ, через що значна частина управнених пенсіонерів просто не доживає до одержання передбаченого судовим рішенням перерахунку. Звичайно, що усвідомлення даних ризиків, як і в цілому зазнання тривалого та суттєвого втручання в майнові права спричиняє моральні страждання, які на національному рівні залишаються некомпенсованими.

Висновки. Дуалістичність правової природи судового захисту зумовлює дихотомічний розподіл і його особливостей як різновиду правозастосовчої діяльності. Власні специфічні риси має і судовий захист у конкретній категорії адміністративних справ – щодо

захисту пенсійних прав осіб, звільнених з військової служби. Як процесу розгляду формалізованої заяви про порушення прав, свобод і законних інтересів особи даному виду судового захисту притаманна обмеженість предмету доказування, високий ступінь достовірності встановлення фактичних обставин справи і поширена ретроспективність судового захисту. В якості результату розгляду заяви про порушення прав, свобод і законних інтересів особи відповідній правозастосовчій діяльності характерна висока передбачуваність, надмірна тривалість виконання судових рішень та презюмована неповнота відновлення порушених прав. Виявлено тенденцію щодо зменшення ефективності механізму виконання судових рішень у даній категорії справ та констатовано відсутність ефективного компенсаційного механізму на національному рівні.

Перспективним напрямом досліджень нами вбачається розширений аналіз судового захисту як правової категорії та різновиду правозастосовчої діяльності із формулюванням шляхів усунення виявлених дефектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кобилянський К. М. Право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2010. 220 с.
2. Осіпова О. О. Особливості судового захисту прав суб'єктів звернення за отриманням адміністративних послуг. дис. ... д-ра філос. : 081. Суми, 2022. 226 с.
3. Дума В. В. Правозастосовча діяльність та форми її здійснення. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 216 с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV (у редакції Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

5. Ніколаєнко Я. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 48–50.
6. Сорочко Н. В. Способи судового захисту в адміністративному судочинстві. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 222 с.
7. Горбалинський В. В. Способи судового захисту при оскарженні рішень суб'єктів владних повноважень. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2024. 422 с.
8. Ківало Л. В. Адміністративно-правове забезпечення судового захисту особи у спорах щодо її незаконного звільнення з публічної служби. дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса, 2024. 257 с.
9. Осіпов Ю. В. Реалізація права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту. дис. ... к. ю. н.: 081. Кропивницький, 2023. 299 с.
10. Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2006. 201 с.
11. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 04.03.2024 у справі № 160/5158/24 База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117443995> (дата звернення: 01.02.2025).
12. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 13.05.2024 у справі № 160/5158/24. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119072508> (дата звернення: 01.02.2025).
13. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 22.01.2025 у справі № 320/24591/24. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» / ДП «Інформаційні судові системи». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124641375> (дата звернення: 01.02.2025).
14. Про надання інформації. Лист Пенсійного фонду України від 03.02.2025 № 2800-030201-8/7235. 2025. 3 с.
15. Циндра Р. А. Застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у адміністративних справах про захист права на належне пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби. *Правова позиція*. 2024. № 4 (45). С. 35 – 39. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-4.6>.